

Ernst Wigforss

Ekonomisk demokrati

Utgångspunkter

Överläggningen om ekonomisk demokratin är avsedd att omfatta hela raden av de problem, som arbetarrörelsen ställes inför, då den söker omdana samhället med ledning av de idéer som sammanfattas i orden demokratisk socialism. Då man stryker under det demokratiska draget i arbetarrörelsens program, är det väl delvis därför att man vill finna en utgångspunkt från vilken arbetarrörelsens strävan kan göras lättare begriplig för andra samhällsgrupper, som också hyllar en demokratisk bekännelse, medan de i socialismen och socialisering ser något mera främmande eller tom fientligt. Men kanske valet av uttryckssätt också beror på att ordet demokrati tycks föra oss ett stycke närmare det egentliga målet för samhällsömdaning. Demokrati synes i sig själv vara något gott, medan socialisering för att inte nämna planhushållning lätt får karaktär av endast medel till något i och för sig gott och värdefullt.

Mål och medel

Jag tror man får vara försiktig med att göra en sådan skarp skillnad mellan mål och medel. Vad som från en synpunkt sett är ett medel kan från en annan bli ett omedelbart värdefullt mål. Enskild företagsamhet på grundval av enskild äganderätt är för många ett nära till hands liggande exempel. Den kan motiveras som ett medel till effektiv produktion, men också som form för ett gott och värdefullt liv. Socialisering i betydelse av gemensam äganderätt och gemensamt arbete kan på samma sätt uppfattas som både medel och mål. När demokratin ofta framstår som något gott i och för sig, är väl därför att många människor utan närmare reflexion låter den beteckna en rad omedelbara värden såsom personlig frihet, någon form av jämlikhet, allas delaktighet i avgöranden, som för den enskilde är väsentliga. Vad som ligger bakom är känslan av att den demokratiska samhällsformen ger människorna möjligheter att leva ett värdefullt liv.

Mänskligt liv och ekonomisk organisation

Också den ekonomiska organisationen måste bedömas från denna utgångspunkt. Det är visserligen både nyttigt och nödvändigt att hålla sambandet klart mellan produktion och konsumtion, att vi producerar för att kunna konsumera. Men detta får inte uppfattas, som om frambringandet av varor och tjänster i största möjliga mängd vore något gott, oberoende av de förhållanden varunder en ökning kommer till stånd. Det är då bättre att tala om människornas behov, som ska fyllas genom den ekonomiska verksamheten, eftersom människornas behov sträcker sig mycket längre än till konsumtionen av varor och tjänster. I människornas behov ingår också kravet på tillfredsställelse med själva den ekonomiska verksamheten. Målet för det ekonomiska livet är i sista hand inte varorna och tjänsterna utan människorna och deras liv i alla dess skiftande former och med alla dess hittills uppdagade och kanske ännu inte uppdagade värden.

Har man godtagit denna uppfattning, betyder det, att det ekonomiska livets organisation aldrig kan slutgiltigt bedömas från en isolerad utgångspunkt. Varken enskild äganderätt eller gemensam äganderätt, varken marknadshushållning eller planhushållning, varken fri konkurrens eller monopol, centralisering eller decentralisering, stordrift eller smådrift kan förordas eller avböjas bara med hänvisning till ett enda av de mål som människorna eftersträvar, det må nu vara högre effektivitet och därmed ett bättre materiellt underlag för alla livsformer, eller den individuella rörelsefriheten, eller jämlikheten eller det solidariska samarbetet eller något annat. Vi kommer inte undan en avvägning

mellan alla de värden, som uppleves av mänskorna, och det är efter sin inverkan på dessa värden, sin förmåga att skapa eller ge stöd åt dem, som den ekonomiska organisationen skall bedömas.

Allt detta kan synas så självklart, att det är onödigt att upprepa. Men erfarenheten lär att det är behövt. Angreppen mot arbetarrörelsens socialism bygger ofta på att kritikerna betraktar den som ett system av förutfattade meningar om hur det ekonomiska livet under alla förhållanden bör vara organiserat. När vi söker bibringa dem en mera verklighetstrogen uppfattning om våra syften, vägrar de ofta att lyssna på ett sätt som lägger misstanken nära, att de inte har intresse för annat än att bevara föreställningen om en i stelnade dogmer bunden motståndare. I andra fall kan man emellertid antaga, att våra invändningar blivit uppfattade, men att de betraktas som taktiska manövrer i ett visst politiskt läge, tillfälliga avsteg från en linje som under andra förhållanden kommer att doktrinärt fullföljas. För sådana deltagare i diskussionen är det möjligt att det kan verka klagande om vi hänvisar till de omedelbart mänskliga värdena som utgångspunkt för kraven på en socialistisk samhällsomdaning.

I alla händelser är denna hänvisning till gagn, när det gäller att göra våra syften begripliga för stora grupper av medborgare, som inte lika självklart som lönarbetarna finner sina önskemål uttryckta i socialistiska former, men som i verkligheten skulle ha intresse av att ge den socialistiska arbetarrörelsen sitt stöd.

Arbetarrörelsens socialism

Till slut har vi också ständigt behov av att själva gå tillbaka till de grundläggande faktorerna i vår egen samhällsaskådning. Det är en skiftande mångfald av mänskliga reaktioner och mänskliga krav som kristalliserats ut i det som kallas demokratiskt socialistiska idéer. Jag tror inte att jag för min del kan bättre erinra om dessa utgångspunkter än genom att anföra några stycken ur den svenska arbetarrörelsens efterkrigsprogram. Det heter där:

"Arbetarrörelsen har vuxit fram jämsides med den moderna ekonomiska utvecklingen. Dess socialistiska idéer har formats under reaktion mot ett kapitalistiskt system, som till en början syntes döma arbetareklassen till ett liv i ständigt elände och förtryck, och som alltjämt förefaller oförenligt med breda folklagers krav på trygghet och självständighet i ett samhälle av fria och likaberättigade medborgare. Det är i denna kritik av kapitalismen man har att söka det enande bandet, inte i de skiftande bilder av ett framtidssamhälle, som vid olika tider gjorts upp av företrädare för skilda socialistiska meningsriktningar.

Kritiken ger uttryck för allmänmänskliga behov, som var för sig är lika naturliga. Begäret efter frihet, obundenhet av yttre tvång är lika djupt rotat som behovet av samarbete. Strävan efter självständighet och jämlikhet lika djupt som insikten om nödvändigheten att underordna sig för att vinna ett gemensamt mål. Det är en självklar sanning att både för den enskilde och för samhället gäller det att finna en avvägning mellan dessa naturliga impulser. Men det är lika mycket ett faktum att avvägningen kan göras på olika sätt, och kraven på ett annat samhälle än det nuvarande får en ytterst skiftande karaktär beroende på hur avvägningen sker, vilka delar av kritiken mot det bestående och vilka krav på det nya man ställer i medelpunkten för uppmärksamheten och vilka man låter ligga i skymundan.

Det är därför inte förvånande att man bland socialistiska samhällskonstruktioner finner små grupper av frivilligt samarbetande människor med gemensam egendom, små lokala självstyrande kommuner, produktionskooperativa företag av alla storleksordningar, från den enskilda verkstaden till ett hela näringsgrenen omfattande företag, syndikalistiska och gillesocialistiska organisationer med större eller mindre inslag av samordning och inflytande från en statlig centralmakt, statssocialism i olika proportioner fram till de mest extrema former av kommunistisk centralism både i fråga om produktionens ledning, avkastningens fördelning och reglering av konsumtionen.

Sammanjämnningar

En hel del av denna mångfald har genom den ekonomiska utvecklingen rensats ut, förlorat sin aktualitet. Men som tendenser till olika betoning av olika krav lever synpunkterna kvar också inom den moderna arbetarerörelsen. De saknar egentlig betydelse, så länge man endast har behov av att i korta sammanfattningar ange arbetarerörelsens syften. Det blir abstrakta formuleringar som kan rymma ett växlande innehåll. Då vi nu står inför uppgiften att mera konkret forma ut linjerna för samhällsreformen, tvingas skiljaktiga meningar upp i dagen. Svårigheter som möter, då allmänna riktlinjer ska omsättas i praktiskt handlande, kan inte undanskjutas utan möjliga lösningar måste kunna anvisas. Det är mer än sannolikt, att själva de allmänna principer, som rörelsen förkunnar, och som har sitt upphov i förut omnämnda skiftande mänskliga krav, gömmer i sig motsägelser som inte kan lösas på annat sätt än genom kompromisser i det praktiska livet.

Sådana kompromisser innebär avvägningar, om vilka enighet inte utan vidare är given. Trots den samstämmighet i de stora dragen som vi vet råder inom socialdemokratien i de nordiska länderna, är det sålunda naturligt, att varje inlägg från en enskild medlem kommer att visa många subjektiva drag. En del av vad jag här kommer att anföra, gör alltså inte heller anspråk på att vara något annat än uttryck för en rent personlig uppfattning. Jag ska varken dölja min tro eller min otro, varken de punkter där jag anser tveksamheten ha sin plats eller där en förvisning synes mig motiverad.

Ekonomisk utjämning

Just därför att varje praktisk utformning av linjerna måste innebära en avvägning mellan olika önskemål, kan man låta diskussionen börja från vilken som helst av de många utgångspunkterna. Om jag tar den ekonomiska utjämningen först, är det därför att den fram till en viss punkt är den minst omstridda delen av arbetarerörelsens program. All den utjämning som är möjlig, utan att man skadar de rikedomsbildande krafterna i företagsamhet och sparsamhet, är en inte ovanlig formel även utanför den socialistiska arbetarerörelsen. Vad detta i praktiken betyder när det ska förenas med uppfattningen att mycket stora olikheter i inkomster och förmögenhet är nödvändiga för att ge dessa krafter spelrum, ska jag inte här diskutera. Ett faktum är att en höjning av breda folklayers standard i olika hänseenden genom socialpolitiska åtgärder, utbildningens demokratisering etc numera är en gemensam plattform för alla politiska partier. Då kostnaderna delvis täckes genom en progressiv beskattning, måste resultatet bli en i viss mån jämnare ekonomisk fördelning än den som skulle ha uppkommit utan dessa samhällsåtgärder.

Gränser för utjämning

Var börjar oenigheten? Underligt nog brukar det vara de socialistiska kritikerna av den privatkapitalistiska organisationen, som mera än dess anhängare anser den i stånd att bära påfrestningar i form av utjämning. Men i princip råder enighet om att varje ekonomisk form har sina egna förutsättningar. Man kan inte få de väntade frukterna av enskild företagsamhet, om man skär av dess rötter i utsikten till nöjaktig vinst. Den jämlikhetsivrande socialisten har aldrig avsagt sig rätten att bruka ekonomiska lockelsemedel för att få fram ökade insatser från enskilda. Likaväl som detta gäller arbetslönerna, kan det gälla andra former av nyttiga insatser. Såsom företagareinitiativ eller kapitalinvesteringar eller sparande, så länge och i den mån inga andra vägar synes framkomliga än de i det enskilda näringslivet regelbundna.

Det är inte sannolikt att arbetarerörelsen i sin strävan efter ekonomisk utjämning vill göra halt vid den punkt, där denna utjämningspolitik faktiskt löper faran att komma i konflikt med den kapitalistiska ekonomins behov av höga inkomster och stora förmögenheter som drivkrafter. Jag uttrycker här inte någon mening om vilken grad av inkomstutjämning en socialistisk arbetarerörelse bör eftersträva. Numera får vi socialdemokrater ofta höra, att vår utjämningspolitik är primitiv och orealistisk, och Sovjetunionens mycket omtalade men föga utredda inkomstolikheter anföres som argument. Även inom socialdemokratien kan man få höra den meningens uttalaras, att en förenklad jämlikhetssträvan kan bli en fara för andra socialistiska mål. Vi stöter här på psykologiska problem,

som säkert inte tillåter schematiska lösningar, och där förutsättningarna kan skifta från land till land och från tid till tid.

För min del håller jag fast vid att en utjämning av nuvarande olikheter är ett omistligt element i en socialistisk samhällsomdaning. Det betyder inte att man skall avstå från den eggelse till ökade insatser i näringslivet som ligger i utsikterna för den enskilde att förbättra sitt ekonomiska läge i tävlan med andra. Både kvantitativa differenser, som vi har i ackordsarbete, och kvalitativa efter insatsernas art kan få rum inom en sådan utjämningspolitik. Men den rullar upp många problem och ställer, som redan sagts, också frågan, om den inte på vissa punkter måste spränga ramen för en privatkapitalistisk hushållning.

Att den direkta progressiva beskattningen av folks inkomster är den mest rationella formen, är vi kanske alla eniga om. Men gränserna för dess användbarhet ser vi också. Skatteavdragen på lönerna kan locka arbetare även med mycket måttliga inkomster att föredra ledigheten, fastän en ökad insats synes önskvärd. Jag vet att jag är inne på ett känsligt område, eftersom vi alla känner att ledig tid kan vara mycket mera värdefull för oss personligen än en viss mängd materiella nyttigheter. Men näringslivets behov av den ökade varumängden kan vara påtagligt, och vi har att söka en lösning genom lägre skatt eller en annan skatteform eller genom att söka få fram nya motiv för ökade arbetsinsatser. Uppenbart är att en skatt, knuten omedelbart till inkomstens förvärvande, kan ha en mera återhållande verkan än t ex en konsumtionsskatt. Vid högre inkomster inom affärlivet är sambandet mellan insatsen och inkomsten oftast inte så enkelt, men å andra sidan skatteprocenten så mycket högre. Det är här den borgerliga kritiken väsentligen sätter in.

Utjämning och ekonomisk organisation

I den mån denna borgerliga kritik är verklighetstrogen, tvingar den arbetarerörelsen till ett val mellan anpassning efter en kapitalistisk hushållningsbehov och mera kollektiva företagsformer, som kan medge att utjämningspolitiken fullföljes. Tvånget till ett sådant val förstärkes genom att utjämningen inte bara gäller inkomsterna utan än mera egendomen. Är det riktigt, att ett enskilt näringsliv inte kan vara tillräckligt progressivt, utan att egendom och makt samlas hos ett fåtal, så kan arbetarerörelsen inte underlåta att söka andra och mera kollektiva former för produktionen. Som vanligt får man erinra sig, att alla ekonomiska frågor har en kvantitativ sida, fastän vi uttrycker mot-sättningarna kvalitativt och därför ger dem en skarpare form. Redan den hittills försiggångna utvecklingen, särskilt på beskattningens område, säges ofta lägga hinder i vägen för enskild företag-samhet i tillräckligt stora och riskfyllda former. Det finns ingen anledning att avvisa alla sådana påståenden som helt grundlösa. Företag på lång sikt, som kräver stora kapital, och där vinsten är avlägsen och osäker, blir då ett naturligt område för kollektiva insatser.

Det är en annan sida av samma sak, när man tar upp frågan om kapitalbildningen i betydelse av sparande. I den mån behovet av kapital tidigare har fyllts från större inkomster, särskilt av förmögenhet, får denna källa till sparmedel ersättas av de mångas sparande. Detta är bara en enkel konsekvens av den allmänna satsen, att om breda lager vill överta den makt som utövas av ett fåtal, så får de också överta detta fåtals samhällsnyttiga uppgifter. De svårigheter som här möter och de uppgifter arbetarerörelsen här har att lösa, kan belysas utifrån ögonblickets problem i alla våra länder.

Jag behöver bara erinra om de uppgifter som just nu föreligger, då faran för prisstegring genom bristande balans mellan varutillgång och penninginkomster skall mötas. Uppskjuten konsumtion, dvs sparande, budgetbalans, återhållsamhet i kraven på ökade inkomster är oundgängliga delar av en inflationsbekämpande politik. Problemet får väl anses mindre svårlöst, om uppoffringen av omedelbar konsumtion kräves för en kapitalbildning, vars frukter i ökad produktion synes uppenbara, än då sparandet motiveras med att oskadliggöra köpkraft. Men det finns ingen anledning för oss att underskatta svårigheterna för en mera demokratisk kapitalbildning, så länge behovet av omedelbara förbättringar är så påtagligt både i materiellt och kulturellt hänseende. Att svårigheterna kan övervinnas, är vi förmodligen ändå alla ense om, inte minst därför att detta tryggande av kapital-

bildningen är ett led i en politik, som samtidigt skall tillförsäkra alla en rättvis andel av produktionsresultatet.

Ett avvägningsproblem inom demokratin

Jag har tagit en relativt stor del av den begränsade tiden i anspråk för att belysa hur socialpolitik, skattepolitik, utjämningspolitik leder över till problemen om den ekonomiska organisationen. Jag har gjort det därför att man bland våra borgerliga motståndare brukar dra upp en skarp gräns mellan en socialpolitisk strävan, som säges vara gemensam för alla partier, och socialistiska idéer om förändringar i näringslivets organisation. Vad man vid denna gränsdragning förbiser, är att utjämningspolitiken drives fram av hela den demokratiska tidsströmningen, och att den inte kan dämpas upp inom godtyckliga gränser. De gamla motståndarna till den politiska demokratin som förklarade att den skulle bli inkörsporten till socialismen, hade en riktig känsla av hur omvälvande innebörden var i det principiella erkännandet av lika politiska rättigheter. Det betyder inte att kravet på utjämning skulle kunna drivas utan hänsyn till andra värden. Men gränserna för en strävan som suger näring ur vissa demokratiska idéer, kan bara dragas av andra krav med rötter i samma demokratiska idékomplex.

Jag kan fortsätta med att erinra om de tendenser inom demokratin som driver åt samma håll som utjämningskravet, alltså i riktning mot ändringar också i den ekonomiska organisationen. Liksom socialpolitiken förts över till det område, där motsättningarna inte längre anses vara principiella, har kravet på trygghet, också i betydelsen av tryggad arbetsinkomst, börjat förlora karaktären av ett enbart socialistiskt syftemål. Det kan inte förverkligas utan samhällsingripanden av olika slag, och de som tar det på allvar, hamnar ofelbart i någon form av samhällsplanering.

Den fulla sysselsättning, som här träder upp med alla sina nya problem, är inte bara en väg till trygghet för de arbetande utan också ett tydligt element i en politik till ökning av produktionsresultatet. Därmed är vi framme vid frågan om effektivisering av produktionen genom vidgad ekonomisk demokrati. Nästa steg på samma väg är att inte bara söka nå full sysselsättning utan allt mera effektiv sysselsättning, dvs att främja en mera rationell produktion. Denna strävan tages upp dels direkt från den politiska sidan genom ökat statligt inflytande, dels indirekt genom att arbetarnas fackliga organisationer får statens stöd i strävan att skaffa sig delaktighet i företagets förvaltning.

Denna utvecklingslinje, som jag här endast behöver antyda, syftar tydligen inte bara till att höja effektiviteten utan också till att ge de arbetande en känsla av större självständighet och frihet. Där emot har också det element i den demokratiska beaktelsen, som kallas friheten, trätt in på arenan. Spelet kan börja, eller rättare sagt diskussionen om en avvägning kan nu fortsätta med hänsyn tagen till alla tendenser och krav, som inbegripes i uttrycket ekonomisk demokrati. Det finns ingen anledning att vid denna diskussion söka någon annan gruppering av problemen än den som i det dagliga meningsbytet kristalliserat ut sig i termerna socialisering, planhushållning, industriell demokrati.

Socialisering

Statssocialism

SOCIALISERING I betydelsen av att "samhället övertar produktionsmedel" ingår uppenbarligen som led i arbetarörelsens program för demokratisering av det ekonomiska livet. Det är ofrånkomligt att frågan ställes, i vilken omfattning en sådan socialisering åsyftas. Vi känner alla svårigheten att ge ett svar, som tillfredsställer våra motståndare. Då vi vägrar att rita upp ett samhälle, där all egendom och all ekonomisk verksamhet är samlad i en centraliserad statsmakts hand, kallar det fram växlande reaktioner. Ibland heter det att vi inte vågar yppa våra verkliga syften, ibland att vi inte vet vad vi vill, och ibland att vi tydligen inte längre tror på socialiseringen som medel till ett bättre samhälle men av pietet mot vårt förflutna håller fast vid föråldrade och dogmatiska formler.

Här är knappast tid till polemik, inte heller till att pröva, om vi själva i någon mån är skuld till oklarheterna i diskussionen. Jag kan bara söka att för egen del ge ett så begripligt svar som det är mig möjligt på den ställda frågan. Men det blir inte begripligt, om man inte först frigör sig från föreställningen, att den moderna socialdemokratien har ritningen till ett framtida mönstersamhälle färdig. Den demokratiska samhällsombildningen är en historisk process, där vi nu står vid en viss punkt med givna ekonomiska företagsformer, stadda i egen utveckling under inflytande av tekniska, ekonomiska och psykologiska faktorer.

I denna utveckling tror sig arbetarörelsen kunna ingripa omdanande efter vissa allmänna riktlinjer, som vi sammanfattar i ordet demokrati. Samhällsföretag på grundval av gemensam äganderätt spelar i detta sammanhang en viktig roll såsom en av de organisationsformer som måste prövas. Men just därför att det gäller en prövning, kan ett svar aldrig i förväg ges på frågan, hur långt organisationsformen kan visa sig ändamålsenlig. Resultatet blir säkerligen olika inom olika områden, under växlande förhållanden. Men vi kan såtillvida precisera, att vi anger vissa kännetecken på de delar av näringslivet, där socialiserade organisationsformer synes oss bättre svara mot de mänskliga behov, varom jag tidigare har talat, än de nuvarande privatkapitalistiska.

Exempel

Det första exemplet är naturtillgångar, produktionsföretag och samfärdsmedel som är grundläggande förutsättningar för hela folkets välfärd och vid vilkas tillgodogörande eller förvaltning massor av anställda måste samarbeta i storföretagens form. Här synes naturliga förutsättningar föreligga för en socialisering av både äganderätt och förvaltning. Men vidare. Strävan att ta tillvara stordriftens fördelar ger upphov till frågan, vad det allmänna kan göra för att en sådan utveckling skall gå i snabbare takt. Statliga åtgärder för att främja en rationalisering inom olika näringsgrenar kan göra frågan om socialiserade företag aktuell också i detta sammanhang. Det förefaller som om här ännu mer än i det första fallet omfånget av den socialiserade sektorn i hög grad blir beroende av om man kan finna sådana former för samhällets ekonomiska verksamhet, som lämnar utrymme för initiativ och nyskapande inom de olika företagsenheterna.

Ännu ett område för direkt statsverksamhet kan förtjäna omnämnas. Det har redan skett då jag berörde de möjliga konsekvenserna av en utjämningspolitik, som minskade utsikterna att enskilda kapitalägare skulle sätta in mycket stora kapital i företag på lång sikt och med ovissa vinstmöjligheter. Vare sig det gäller att ta tillvara naturtillgångar, främja vetenskaplig forskning eller att utnyttja tekniska uppfinningar kan insatser från samhällets sida bli nödvändiga. Det innebär att samhällsverksamheten inte knytes bara till områden, som enskild företagsamhet redan upparbetat, utan också till nya företag där enskilda med kortare perspektiv på sin verksamhet finner riskerna vara för stora.

Motiven

Motiven för en socialisering i denna betydelse av utvidgad statlig företagsamhet är uppenbarligen att söka både i kravet på ekonomisk utjämning, i strävan efter ökad effektivitet och i önskan att hos medborgarna skapa en starkare känsla av självständighet, genom att deras gemensamma inflytande är redan förut tillräckligt talat. Däremot kan några ord vara på sin plats i fråga om effektiviteten. Det är inte i första hand fråga om de särskilda företagens effektivitet. Spörren på enskilda företagare att hålla den uppe är påtaglig. Vad socialdemokratien åsyftar är att genom samarbete mellan företagen och inom hela näringsgrenar nå fram till förbättringar och besparingar. Det kan ske genom specialisering, standardisering, långa produktionsserier, snabbare tillämpning av nya metoder etc, alltså anordningar som överhuvudtaget endast i en rationaliserad stordrift blir möjliga. Det behöver väl inte återigen påpekas, att man med denna utgångspunkt är hänvisad till att pröva sig fram, och inte i förväg kan veta, var gränserna för en sådan socialisering kommer att dragas.

Då en socialdemokrat räknar med tillskott i effektiviteten också från de arbetandes känsla av att samhällsföretagen, om än medelbart, är deras egna företag, behöver han inte blunda för att han

bygger på förhoppningar i större utsträckning än på erfarenheter från existerande samhällsföretag. Men detta är inte någon avgörande invändning vid diskussionen om en samhällsordning, där ändringar i de yttre formerna också syftar till förändringar i människornas psykologiska inställning, och där formerna och takten för utvecklingen får bli beroende av hur de i olika hänseenden behövligen förutsättningarna för det nya hinner utveckla sig.

Socialisering och demokratiska friheter

Denna fråga om möjligheterna att genom vidgning av den socialiserade sektorn i näringslivet bättre utnyttja de produktiva tillgångarna har under senare år intagit en mindre dominerande plats i diskussionen än tidigare. Teorierna om att socialisering skulle vara oförenlig med eller i alla händelser hota den demokratiska friheten, har i stället förts fram såsom de tyngst vägande argumenten mot arbetarörelsens socialism.

Med den syn på socialiseringen eller låt oss för tydlighetens skull säga statssocialismen, dess motivering och dess begränsning, som här blivit framlagd, är det tillåtet att påstå, att ingen grundläggande demokratisk frihet skulle hotas.

Varje steg på den kollektiva äganderättens väg skulle prövas i den politiska demokratiens former. De friheter och rättigheter, som är oundgängliga förutsättningar för en verklig politisk demokrati, alltså yttrandefrihet, tryckfrihet, församlingsfrihet, etc, skulle inte bli förminskade. Socialdemokraten vågar tvärtom hysa den meningen, att en demokratisk tävlan om medborgarnas stöd för olika samhällsuppfattningar skulle försiggå på mera lika villkor, om en ekonomisk utjämning minskade stora rikedomägares möjligheter att utöva ett oproportionerligt inflytande på opinionsbildningen.

Den personliga rörelsefriheten för de anställda skulle i alla händelser inte bli mindre i samhällsföretagen än i de förutvarande enskilda. De anställdas möjligheter att påverka sina egna villkor genom facklig organisation bleve desamma som förut. Utvecklingen av deras inflytande på arbetsplatsen bör rimligtvis gå minst lika fort inom samhällsföretagen som inom de enskilda. Anställda i statsföretag har sedan länge erfarenhet av att de så långt ifrån står maktlösa, därför att de som arbetsgivare har en central samhällsmyndighet, att man tvärtom ofta har ansett deras ställning gentemot denna myndighet vara alltför stark på grund av möjligheterna att på den politiska vägen öva inflytande.

Enskild företagsamhet

Finns det då i denna diskussion bara ett problem om de anställda? Hur går det med rättigheten att som en fri medborgare sätta i gång och utveckla sin egen ekonomiska verksamhet? Jag har utan vidlyftig motivering gått ut ifrån att den här beskrivna socialiseringsprocessen inte hotar några frihetsvärden. Det är inte därför att den form av frihet som representeras av enskilda människor, arbetande på egen hand och under ständig strävan att förkovra sina egna företag, skulle kunna utelämnas vid en överblick av de frihetsfrämjande faktorerna i samhället. Tvärtom kan den formen behöva stöd under en utveckling, som samlar kapital och möjligheter till initiativ i storföretag och sammanslutningar, inom vilka böjelsen för konservatism och att vara nöjd med vad man uppnått medför samma fara för stagnation, som man ofta tror sig finna bara i byråkratiserade samhällsföretag.

Men de områden av näringslivet, där verkligt utrymme finns för enskilda att med måttliga kapital och genom personligt arbete skaffa sig en självständig ställning, beröres föga av här åsyftade planer på utvidgad samhällsverksamhet. Och jag behöver inte tillägga att socialdemokraten inte tycker att det innebär någon minskning av den demokratiska friheten i samhället, om förfoganderätten över ett antal storföretag med massor av anställda flyttas över från ett relativt litet antal enskilda ägare och av dem utsedda företagsledare till samhällsorgan, ansvariga inför alla medborgare, och till av dessa organ utsedda företagsledare.

Fåtalet och friheten

Endast om man, såsom fallet tycks vara i vissa borgerliga kretsar, uppfattar den obeskurta tillvaron av stora enskilda företag med ett begränsat antal inflytelserika kapitalägare som det naturliga värdet för fortsatt enskild frihet gentemot en övermäktig stat, rullas frihetsproblemet upp i samband med den här ifrågasatta ökningen av statens ekonomiska verksamhet. Liksom en aristokrati en gång kan ha varit ett värn för vissa friheter gentemot kungligt envælde, skulle enskilda stora kapitalister utgöra ett skydd mot en statlig centralmakt. Jag vet inte om jämförelsen göres av den nya ekonomiska aristokratiens anhängare. Den leder i alla händelser inte till slutsatsen, att en sådan aristokrati skulle vara oersättlig. Men den ger anledning att överväga frågan om faran av en maktkoncentration i det ekonomiska livet, även när makten skulle koncentreras hos en demokratisk stat. Tydligare än vid diskussionen om en likväl begränsad statsocialism möter emellertid denna fråga, då man skall ta ståndpunkt till den ekonomiska politik som fått namnet planhushållning.

Planhushållning

Planhushållning och socialisering

DET BIDRAR inte till klarhet i diskussionen att som stundom sker låta socialisering och planhushållning betyda ungefär detsamma. Visserligen är planhushållning ett ord, som brukas i många olika betydelser, men själva det faktum, att planhushållning eller åtminstone försök till planhushållning anses föreligga och göres till föremål för kritik, fastän den väsentliga delen av näringslivet förvaltas av enskilda, visar väl att planhushållning och socialisering i betydelsen av samhällets äganderätt inte kan vara samma sak. Förbindelserna mellan båda kan ändå vara både djupgående och mångskiftande.

Planhushållning har fått sin innebörd genom motsättningen till en fri marknadshushållning. För det enskilda företaget är en planmässig användning av de egna resurserna någonting självklart, och vad som skall anses för planmässigt beror på företagarens omdöme. För hela marknaden föreligger ingen sådan enhetlig bedömning. Där härskar - i teorin - krafternas fria spel med växlande resultat ifråga om hur fullständigt eller hur effektivt de produktiva tillgångarna utnyttjas. Vad planhushållningen åsyftar är att för ett visst marknadsområde söka åstadkomma en reglering av samma art som den enskilde företagaren strävar efter på sitt begränsade område.

En sådan reglering är uppenbarligen inte någon nödvändig följd av att staten övertar vissa delar av den ekonomiska verksamheten. Socialiserade företag kan säkerligen i mycket betydande utsträckning existera, utan att försök göres att med deras hjälp påverka näringslivet i den riktning planhushållningen åsyftar. Samhällets företag kan följa vad som anses för marknadens anvisningar på samma sätt som enskilda. Vid en försämring i konjunkturen inskränker man verksamheten, vid en högkonjunktur tävlar man med andra om att utvidga sig, för att nu ta det mest påtagliga exemplet.

Men det är å andra sidan klart, att samhällsföretagen kan spela en roll vid strävan att påverka marknaden, och att en planering för hela näringslivet underlättas, i den mån betydelsefulla delar av den ekonomiska verksamheten handhaves av centrala samhällsorgan. En vidmakthållen efterfrågan på både kapitalvaror och konsumtionsvaror från en socialiserad sektor av näringslivet kan tydligen bli ett stabiliserande element, och vi har här alltså en ny faktor att räkna med, då det gäller att bedöma om en utvidgning av denna sektor bör prövas.

Planhushållning och rörelsefrihet

Också med hänsyn till diskussionen om frihet är det påkallat att hålla isär socialisering i betydelsen av samhällets egen verksamhet som företagare på vissa bestämda områden från reglerade åtgärder av mera allmän karaktär, som har till uppgift att främja en planmässig hushållning. Såsom jag redan förut påpekat, innebär varje utvidgning av den socialiserade sektorn såtillvida en begränsning av enskilda företagares ekonomiska frihet, att nya delar av näringslivet — legalt eller endast praktiskt

— förbehålles medborgarnas kollektiva företagsamhet. Frihetsbegränsningen är väsentligen av samma slag, som då ett eller flera enskilda storföretag behärskar ett område. Kapital och företagssamhet får söka sig andra verksamhetsfält.

Strävan att genom samhällets ingripande påverka hela marknaden synes däremot inte lämna någon enskild verksamhet oberörd. Varje försök att betrakta hela folkets ekonomiska liv som en enhet innebär, att vissa beslut fattas centralt, och att de enskilda delarna fogar sig efter dessa beslut. Frågan om de demokratiska friheterna och en enskildes känsla av personlig rörelsefrihet kommer därvid att ställas på ett mycket skarpare sätt än vid en utvidgning av det allmännas direkta produktiva verksamhet, även om denna skulle sträcka sig över relativt betydande områden av näringslivet.

En statlig reglering av de enskildas ekonomiska verksamhet kan ta formen av ett ständigt tvång att förhandla med offentliga organ om det egna företags skötsel. När myndigheter skall lämna tillstånd till viss verksamhet, när de skall bestämma över tilldelning av råvaror, kontrollera priser etc, ger det upphov till irritation och känsla av förlorad rörelsefrihet. En hushållning med ett lands produktiva tillgångar, som deras ägare eller förvaltare inte alltid finner tillfredsställande. En kontroll över kapitalinvesteringar genom samhällets organ måste ledas av värderingar, som ofta avviker från de enskilda företagens bedömning av det för dem själva eller samhället nyttigaste. Vi stöter slutligen också på frågan om dirigering av den produktionsfaktor, som utgöres av den levande arbetskraften.

Det vore meningslöst att söka i förväg och i allmänna ordalag lösa de avvägningsproblem som här möter. Det förblir den praktiska erfarenhetens sak att finna den på olika områden och under olika förhållanden rimliga sammanjämkningen mellan behovet av central reglering och det önskvärda i delarnas självständighet. Det är samma problem om avvägning mellan olika demokratiska mål, som också på andra områden av samhällslivet inställer sig, och där den socialdemokratiska planhushållaren har anledning att erinra både sig själv och andra, att syftet med hela den ekonomiska verksamheten är att bereda bästa möjliga villkor för ett värdefullt mänskligt liv, och att i ett sådant liv friheten att ta egna initiativ och löpa egna risker kan uppväga de fördelar i effektivitet och trygghet, som kan följa med ett större mått av central reglering.

Här likväl som ifråga om socialiseringen får vi komma ihåg att det gäller att pröva sig fram. Kritiker av idéerna om planhushållning tycks ibland föreställa sig, att det som åsyftas är att ordna samhällets ekonomiska liv efter en i förväg uppgjord plan, som sedan den väl är fastställd, inte kan rubbas. Såvitt jag förstår är detta att missuppfatta hela tankegången. Det vore bättre att i stället för en planerad hushållning tala om en ständigt planerande hushållning. Faktorerna som skall utgöra förutsättningar för planerna, är stadda i förändring. Erfarenheter som göres under arbetets fortgång, kommer att ändra planerna.

Planhushållning och centralisering

Visserligen ligger det i hela idén att betrakta det ekonomiska livet som en enhet en tendens att i planeringen inbegripa alla delar av den ekonomiska organisationen, men detta är inte detsamma som att söka centralt bestämma över detaljerna i den ekonomiska verksamheten. Det är också väl förenligt med planhushållningen som en idé om det praktiskt lämpliga, att den centrala regleringen begränsas till vissa sidor av det ekonomiska livet. Mycket av kritiken bygger på en abstrakt definition av planhushållningen. Den uppfattas som en teori om en både schematisk och detaljerad planläggning från en central myndighets sida av allt som skall hända i näringslivet. Då planeringens anhängare vägrar att godkänna tvångsåtgärder, som kan logiskt härledas ur en sådan abstrakt definition, beskylls de för brist på mod att ta konsekvenserna av sin egen ståndpunkt. Om i en planhushållning ingår kontroll av varupriser, säges det sålunda vara nödvändigt att godkänna ett statligt bestämmande av arbetslönerna. Om man förordar en dirigering av de materiella investeringarna, säges man vara tvungen att också förordar dirigering av arbetskraften. Den som vill ålägga varuägare leveransplikt, anses inte kunna medge fackföreningarna någon strejkrätt.

Arbetskraftens frihet

Den planhushållning socialdemokratin förordar, har inte sitt ursprung i en sådan idé om en central reglering av allt ekonomiskt handlande. Syftet är att ta de produktiva krafterna i bruk och att ge dem den mest effektiva inriktningen. Så långt som en central reglering främjar detta syfte, är den motiverad men inte längre. Ingen form av kontroll och ingen begränsning av enskildas rörelsefrihet är därför något självändamål. Hur långt kontrollen gagnar effektiviteten, får avgöras i de konkreta fallen. Det är därför meningslöst att från kontrollen över investeringar söka dra slutsatser t ex om dirigering av arbetskraft. Redan med hänsyn till effektiviteten är det tvivelaktigt, om en tvångsdirigering av arbetskraft skulle vara till gagn. Men jämte effektiviteten skall ju friheten gå in i balansen, och resultatet blir för socialdemokraternas del, att de anser sig böra söka andra vägar än tvångets, både då det gäller löner och strejker och fördelningen av arbetskraft.

Att här föreligger ett av den ekonomiska demokratiens allra svåraste problem, skall vi inte dölja. I varje ekonomiskt system måste arbetskraften fördelas efter föreliggande behov. Antingen avkastningen är större eller mindre, finns det en höjd hos arbetsinkomsterna eller lönerna som inte kan överskridas, utan att prisnivån kommer i rörelse uppåt. Båda problemen löses i ett kapitalistiskt näringsliv genom marknadens krafter. Brutalt men i viss mening effektivt genom arbetslöshet och nöd. Sätter man i en demokratisk ekonomi dessa krafter ur spelet, måste de ersättas av andra. Det vore oriktigt att säga att socialdemokratin ännu klart ser vägarna till en lösning. Men den ser behovet av att finna vägar, som varken är det kapitalistiska näringslivets kriser eller en diktatorisk dirigering från en centralmyndighets sida. Frivilliga överenskommelser både i fråga om löner och förflyttning av arbetskraft är den ekonomiska demokratiens väg. Den är lättare att peka ut än att vandra. Men den är ofrånkomlig, om det skall vara möjligt att hålla fast vid den fulla sysselsättnings politik.

Valet står inte mellan fullkomligheter

När man på detta sätt pekar på de ännu olösta problemen för en demokratisk planhushållning, bör man i rättvisans namn erinra om att det inte gäller att välja mellan olika slag av fullkomligheter utan mellan vad som i stort sett är bättre eller sämre. Den synpunkten anlägger man på marknadshushållningen, och den får man anlägga på planhushållningen. Om en planering inte utesluter arbetskonflikter med bortfall av produktion, är det en ofullkomlighet från effektivitetssynpunkt, som får vägas mot vinsten av att de arbetande bevarar känslan av rörelsefrihet.

Reglering och ingripande kan ske på många olika sätt, och alla behöver inte medföra någon känsla av band på friheten. Det finns ingrepp som nära ansluter sig till det sätt varpå en "fri marknad" utövar sitt inflytande, och i den mån de planerande åtgärderna tar denna form, rubbar de föga de särskilda företagets känsla av bevarad självständighet. Om vid en depression samhället ingriper genom att öka efterfrågan på varor från olika delar av näringslivet, är detta en form av planhushållning, som enskilda företagare inte torde ha något att invända emot. Hur en planmässig reglering för en viss näringsgren kan uppfattas såsom önskvärd av denna närings egna utövare, därpå ger oss jordbruket sedan ganska länge ett exempel. Jag behöver slutligen inte erinra om att hela penningväsendet, när det inte längre automatiskt regleras t ex under en guldmyntfot, har blivit ett stort exempel på planhushållning i den betydelsen att avgöranden om pengar och valuta träffas av en central myndighet efter synpunkter, som får kallas politiska.

Mänskan och marknaden

Det finns en frihet som består i att individuellt anpassa sig efter läget på en marknad. Men det finns också en frihet som består i att kunna behärska marknaden. Själva grundtanken i en planmässig hushållning med hela folkets tillgångar kan sägas vara att söka komma undan beroendet av den fria marknadens oberäknliga krafter. Och liksom det har ökat mänskornas känsla av frihet, att de genom vetenskapliga upptäckter och tekniska uppfinningar vunnit större herravälde över de naturförhållanden, under vilka de lever, så synes det också vara ett steg mot ökad frihet att inte vara blint

underkastade växlingarna i ett ekonomiskt liv, som gentemot den enskilde verkar likt naturkrafterna.

Men hela spørsmålet om avvägningen mellan centralisering och decentralisering i deras inverkan på friheten kan inte bedömas utan hänsyn till strukturen hos såväl den centrala som den lokala förvaltningen. Därmed är vi också framme vid den industriella demokratiens problem.

Industriell demokrati

Fackföreningar och stat

VI ÄR VANA VID att med orden industriell demokrati beteckna det inflytande som anställda kan utöva direkt inom de företag eller de näringsgrenar där de har sitt arbete. Hela fackföreningsrörelsen kan därför med all rätt sägas vara en form för industriell demokrati. Och den fortsatta utvecklingen av denna demokrati anses vanligen vara knuten vid det ökade inflytande över företagens eller näringsgrenens förvaltning som de anställda genom sina organisationer förmår skaffa sig. Det är kanske ännu mera uppenbart här än i fråga om socialisering och planhushållning, att idén om demokratisering är en riktlinje för arbetet och inte en färdig mönsterritning. Vill man schematisera kan man dela upp arbetarörelsens politik för ökad ekonomisk demokrati i två linjer, av vilka den ena skulle kunna kallas demokratisering uppifrån genom ökade befogenheter för en demokratisk stat över det ekonomiska livet och den andra demokratisering nedifrån genom utvidgade rättigheter för de arbetande på sina arbetsställen, inom sina företag och inom olika näringsgrenar.

Hur dessa olika former av demokratisering kan komma att avvägas den ena mot den andra, hör uppenbarligen till de frågor, som endast den praktiska erfarenheten kan lösa. Att de kan komma i konflikt med varandra är självklart, likväl som det är självklart att fackliga organisationer kan komma i konflikt med en demokratisk stat som ägare av socialiserade företag. Men lika självklart är att arbetarörelsen i sin politik måste eftersträva en samordning och samverkan. Om arbetarörelsens strävan efter ekonomisk demokrati har tagit sig uttryck i starka krav på statens ingripande i det ekonomiska livet, beror detta inte på en i förväg gjord avvägning mellan den roll, som staten anses böra spela i ett demokratiskt ekonomiskt liv. Det är i stället en följd av att arbetarna under vissa förhållanden funnit det vara en lättare framkomlig väg att genom statsmakten påverka sin ekonomiska ställning än genom de fackliga organisationerna.

Inflytandet över statsmakten har för arbetarna varit ett medel att öka sitt inflytande inom företagen. Staten har blivit de anställdas bundsförvant gentemot arbetsgivaren. Det är därför naturligt, att förhållandet mellan den politiska centralmakten och de ekonomiska företagen kan röna inflytande från en utveckling, som av enskilda företag, sammanslutningar av företag eller hela näringsgrenar skapar demokratiska ekonomiska enheter. Den rörelsefrihet - för att nu ta ett exempel - som innefattar rättigheten för en enskild företagare att efter eget bedömande vidtaga dispositioner, som djupt påverkar hundratals eller tusentals anställdas bärning och dagliga liv, kan synas lägga en alldeles för stor makt över medmänniskor i hans händer, en makt som i de anställdas intresse därför begränsas av staten. Men samma rörelsefrihet behöver inte möta lika starka invändningar om den tillkommer en i demokratiska former arbetande organisation.

Industriell demokrati och socialisering

Man kan fråga hur en sådan utveckling skall karakteriseras. Den innebär större demokrati. Har den något att göra med socialisering? Det är en fråga om språkbruk. Mot den som vill reservera ordet socialisering för en sådan samhällsordning, som leder till direkt statsägda eller eventuellt kommunalt ägda företag kan emellertid invändningen göras, att det är ett historiskt faktum, att socialister har varit namnet på en mängd samhällsreformatorer som ingalunda ivrat för statssocialism. Alla former av ekonomisk verksamhet inom vilka arbetet bedrivs under demokratiska former, med en demokratisk fördelning av arbetets avkastning och därmed också i praktiken ett slags samäganderätt, kan göra anspråk på att vara i viss mening socialiserade företag.

Det är klart, att man inom den demokratiska socialismen strävar efter att de ekonomiska företagen i största möjliga utsträckning skall antaga en sådan form, att motsättningen mellan kapitalistiska ägare och arbetare utan delaktighet i egendomen ersattes av gemensamhet både i arbete och äganderätt. Det hör samman med den gamla socialistiska uppfattningen, att det är bättre både för de arbetande människorna och för produktionsresultatet, att arbetarna känner sig samhöriga med den verksamhet de bedriver. Detta synes naturligt kunna uppnås genom att arbetarna är ägare av sina produktionsmedel. Den som i fantasien vill följa idén om industriell demokrati ett stycke längre fram, än vi i vårt praktiska arbete för ögonblicket behöver göra, kan rita upp bilden av ett ekonomiskt liv, där företag med ett flertal arbetare mer eller mindre genomgående har tagit formen av sådana kooperativa arbetsgemenskaper.

Avvägningen på nytt

Den som tänker sig en sådan utveckling, får bara inte glömma, att kvar står några av de väsentligaste problem, som den ekonomiska demokratin också har att syssla med. Det gäller både den effektivitet, som eftersträvas genom planmässig hushållning, och det gäller den demokratiska fördelningen, som måste försiggå inom mycket större enheter än relativt begränsade kooperativa sammanslutningar av producenter.

Den konsumentkooperativa rörelsen, som är ett mycket betydelsefullt inslag i vårt nuvarande näringsliv och vars utvecklingsmöjligheter ingen i förväg kan avgöra, utgör en erinran om att ekonomisk demokrati växer fram i många former, och att man vid dem alla får ställa frågan, hur de svarar mot våra grundläggande demokratiska värderingar. Konsumentkooperationen som ägare och förvaltare av naturtillgångar, kapital, produktiva företag erbjuder som en form för ekonomisk demokrati delvis samma problem som statsocialismen. När staten utvidgar sin äganderätt och sin ekonomiska verksamhet, är det som representant för alla medborgare. Visserligen inte bara för deras önskemål som konsumenter, men likväl i hög grad såsom representant just för deras intresse av en effektiv produktion. Och förhållandet mellan samhället som ägare och de anställda erbjuder samma problem om innebörden av demokratin, som det man möter vid konfrontationen mellan en demokratisk konsumentorganisation och en demokratisk fackföreningsrörelse.

Frihet

DET HAR VARIT ett ständigt återkommande tema i denna framställning, att den demokratiska socialismen söker en avvägning mellan olika, delvis stridiga men alla naturliga mänskliga önskemål vid utformningen av den ekonomiska organisationen. Till synes har det mest varit fråga om en sammanjämkning av kraven på jämlikhet och effektivitet med strävan att bevara och öka den enskildes frihet. I själva verket gäller det lika mycket en sammanjämkning mellan olika former av den frihetssträvan, som innefattas i ordet demokrati.

Det är riktigt att ordet frihet kan ges och har getts så många olika betydelser, att man ibland undrar om det kan finnas någon gemensam grundval för ett fruktbart meningsbyte om hur den ekonomiska organisationen påverkar friheten. När den "verkliga friheten" förklaras inte ligga i att den enskilde får utrymme för sin egen personliga strävan eller kan följa sina egna impulser utan säges vara uppnådd, då man underkastar sig en av Gud tillsatt överhet eller andra statliga makthavare, då har friheten sådan den brukat uppfattas inom demokratiska rörelser vänts i sin motsats. Men för alla som knyter an vid den hittills i vår kulturkrets historiskt givna demokratiska strömningen, borde det vara möjligt att finna vissa gemensamma utgångspunkter.

Politisk frihet

Medborgarens rätt att genom sin röst vara med och bestämma över statens styrelse har för demokrater alltid framstått som ett uttryck för den medborgerliga friheten. Även de ivrigaste motståndarna till staten såsom ekonomisk företagare eller till statliga ingrepp i det ekonomiska livet överhuvud, brukar inte uttala några tvivel om ett sådant frihetsbegrepp. Tvärtom. När i något land rätten

att bilda partier upphäves eller rätten att rösta inskränkes, betraktas detta som uppenbara bevis för att folket förlorat sin frihet eller en del av sin frihet. Men bakom detta krav på rätt att öva inflytande på landets styrelse måste ju ligga föreställningen, att denna styrelse påverkar medborgarens liv i olika avseenden och att den kan och bör utnyttjas för att främja vad medborgarna anser vara gott för dem själva. Den som inte från början går utifrån, att detta goda bara kan bestå i att staten avhåller sig från allt som kan kallas påverkan av det ekonomiska livet, måste rimligtvis medge, att frågan om hur den demokratiska statsmakten skall användas, får bedömas av medborgarna själva, och att denna rätt att bedöma just utgör en del av deras frihet.

Härom råder i grunden inga delade meningar mellan de flesta borgerliga och socialdemokratin. Både socialpolitik och skattepolitik och näringspolitik inom samhällen, som anses för borgerliga, innefattar så mycket av samhällsingripande i det ekonomiska livet, att frågan om en utvidgning av samhällets verksamhet uppenbarligen inte kan avgöras genom hänvisning till ett abstrakt frihetsbegrepp.

Jämlikhet i frihet

Det är mycket naturligare att betrakta den demokratiska statens ingripande i det ekonomiska livet såsom en av de former vari medborgarna brukar sin frihet att påverka sina egna livsvillkor. Att denna påverkan till en del måste ta sig uttryck i åtgärder, som lägger band på den enskildes oreglerade rörelsefrihet, hör ju också till det självklara, varom ingen strid kan stå. Varför dessa band? Ett av svaren är otvivelaktigt: för att trygga allas frihet. Den demokratiska jämlikhetstanken är ett ofrånkomligt element i balansen. Den kan ges större eller mindre tyngd, men utan den kan, så vitt jag förstår, ingen fruktbar diskussion om friheten föras. Låter man friheten för en övermänska eller en grupp av privilegierade vara ett ojämförligt värde, som inte får vägas mot de mångas eller alltför mångas frihet, då saknas en gemensam grundval för diskussionen.

Frihet och välstånd

Den vinnes inte tillbaka om man, såsom stundom sker, inte minst vid diskussioner om den ekonomiska organisationen, skjuter fram de mångas bästa såsom motiv för att ekonomiska privilegier på det ekonomiska området skall bevaras. Endast på detta sätt, heter det, kan ett högre välstånd skapas. Och de många önskar, säger man, egentligen inte mycket annat än en någorlunda god och tryggad Standard. Man behöver inte underkänna tyngden i detta argument, vare sig det tar den privatkapitalistiska formen eller brukas som försvar för en diktatorisk statssocialism. Men den demokratiska socialisten gör två väsentliga invändningar. Den ena är att denna de mångas tillfredsställelse med en tryggad tillvaro utan delaktighet i ansvaret och utan frihet till aktiva insatser dock inte kan vara ett önskvärt tillstånd» även om det mot förmodan skulle vara en bättre garanti för ekonomiska framsteg än en mera demokratisk organisation. Den andra invändningen innebär, att om sådana privilegier eller ett sådant överlåtande av ekonomisk makt skulle vara till gagn för de mångas timliga bärgning, så bör detta tillstånd fritt godkännas av de många och därför också av dem kunna ändras.

Den ofrånkomliga spänningen

Det är detta frivilliga bifall till inskränkningar i den enskildes obundna frihet, som är den demokratiska frihetens kärna, men också dess problem. Ty dels kommer man inte undan det faktum, att demokratiska beslut i betydande omfattning måste bli majoritetsbeslut, dels måste både majoritetsbeslut och enhälliga beslut, när de lägger makt i händerna på samhällets organ, anförtro utövningen av denna makt åt enskilda människor och därmed skapa en ny möjlighet till spänning mellan de olika yttringarna av medborgarens frihetsbegär. Hans enskilda rörelsefrihet kan ha i många hänseenden ökat genom det bruk han gjort av sin frihet att bestämma över olika anordningar i samhället. Det väcker inte hans uppmärksamhet lika mycket som de falt, där hans omedelbara impulser stöter mot regler, som han själv frivilligt instiftat.

Om man på detta sätt visar upp att avvägningen mellan våra olika önskemål inte bara är en avvägning mellan strävan efter jämlikhet och effektivitet å ena sidan mot friheten å den andra, utan också mellan olika former för frihetsbegärets tillfredsställande, så är därmed ingenting ändrat i problemställningen sådan den framträder i den aktuella debatten om ekonomisk demokrati. Den som är motståndare till en utvidgning av samhällets uppgifter på det ekonomiska området, behöver inte ändra uppfattning, därför att han får avstå från att åberopa sig på en odelbar frihet.

Han gör bara avvägningen mellan de olika formerna av frihet på ett annat sätt än socialdemokraten.

Maktkoncentration

Behovet av motvikter

EFTER ALLT DET jag tidigare har sagt om möjligheterna till en växlande avvägning också inom ramen för den samhällsordning, som den demokratiska socialismen åsyftar, skall jag här bara på nytt ta upp frågan om behovet av motvikter i det ekonomiska livet mot de tendenser till maktkoncentration, som är inneboende i all planering, all organisation, all storföretagsamhet och därför också den kollektiva företagsamheten. Som en motvikt mot statens växande ekonomiska makt och därmed, såsom det antydes, till skydd för de enskildas frihet behövs enligt många borgerligas mening enskilda storföretag vilande på enskilda stora förmögenheter. Jag har redan tidigare erinrat om att parallellen med en aristokrati som motvikt mot kungamakten inte bär något långt stycke, eftersom den politiska demokratin väl även efter borgerlig mening visat sig kunna leva utan stöd av en adel med politiska privilegier.

Inte ett fåtal rika

Det är en onödigt belastning motståndarna till centraliseringen tar på sig, då de inte nöjer sig med att betrakta en vida utbredd enskild äganderätt som tillräcklig motvikt mot statsmakten. Faran av en alltför stark koncentration av ekonomisk makt behöver ingen socialdemokrati blunda för. Så länge inte den tekniska utvecklingen gjort storföretag till allenahärskande tycks emellertid den enskilda äganderätten i måttliga mängder och därpå grundad enskild företagsamhet ha en sådan utbredning inte bara inom jordbruket utan, också inom andra näringsgrenar, att behovet av hållpunkter för självständiga ekonomiska beslut synes vara väl tillgodosett och den därmed förknippade särskilda frihetskänslan också tryggad.

Demokratiska organisationer

Jordbrukets förhållande till statsmakten är i detta hänseende belysande. Utan att ha någon mening om den roll de allra största jordbrukarna spelat, vågar man påstå, att det inflytande några hundra tusen mindre jordbrukare utövar, är fullt tillräckligt för att förklara den hänsyn som statsmakterna visat mot den jordbrukande befolkningens intressen. Man kan hänvisa till att detta beror på styrkan hos jordbrukarnas organisationer. Men det tyder ju klart därpå, att även inom andra näringsgrenar de enskilda stora rikedom- och maktägarna skulle ur frihetssynpunkt kunna undvaras.

För socialdemokraten har detta problem alltid varit aktuellt med tanke på förhållandet mellan löntagarnas fackförening och staten. Just med hänsyn till behovet av en maktbalans har socialdemokratin aldrig velat gå ifrån principen om fackföreningarnas självständighet eller förneka deras rätt att i sista hand gå i strejk även i samhällets egna företag, såvida inte dessa är av den natur, att arbetsinställelse måste förebyggas, även om arbetsgivaren vore enskild företagare.

Staten och organisationerna

Som motvikt mot en koncentration av ekonomisk makt i statens hand har vi alltså utbredd enskild äganderätt, som socialdemokratin fullt godtager, vi har organisationer av producenter, vi har de anställdas fackföreningar. Det synes inte uppenbart att det är statens övermakt som just nu tvingar

till sig den största uppmärksamheten. För den demokratiska socialisten förefaller det, som om den brännande frågan i stället vore den, hur både de enskilda och deras starka organisationer, uppbyggda på demokratiens grund, ska kunna bringas att samverka under statens ledning på ett sådant sätt, att hela samhällets behov får vara riktpunkten och leda till den sammanjämkning av särintressena som kräves.

Arbetarörelsen och friheten

DET ÄR INTE bara i nuvarande läge, vid det stadium av samhällsomdaningen där vi just nu befinner oss, som denna fråga om frivillig samverkan mellan de olika medborgargrupperna står i medelpunkten. Den är i grunden av bestående kärnfråga för all samhällsuppfattning som företräder både demokrati och socialism både allas begär efter frihet och allas behov av samarbete. Försvaret för friheten, sådant det föres från socialdemokratins borgerliga motståndare, förefaller oss ofta bara ha till uppgift att skydda privilegierade gruppers maktposition. Men när det är något annat och mera, tycker vi det bottenar i en blindhet, en oförmåga att tillräckligt klart se, hur frihetsbegäret får söka sig växlande former under växlande yttre betingelser.

Friheten i organisationernas samhälle

Jag vet att det nästan är förolämpande att göra denna erinran till motparten i denna diskussion. Ingen är främmande för saken i dess största allmänhet. Från behovet av enkelriktade trafikleder till det tveksamma trevandet efter begränsning av den nationella suveräniteten i en överstatlig rättsordning. Det är möjligt att någon del av oenigheten om hur friheten skall sökas i de moderna stororganisationernas tidevarv har sin grund i att alla inte helt godtagit dessa organisationer såsom ofrånkomliga delar av vårt ekonomiska liv. I den mån så är fallet och föreställningarna om frihet bundits hårt vid smådriftens tekniska förutsättningar, har vi att göra med ett helt annat problem. Vill man komma bort från stordrift och organisationsväsen såsom frihetsförkvävande faktorer överhuvudtaget, har man därmed fört undan själva det problem, som den demokratiska socialismen söker lösa, nämligen hur den enskildes frihetsbegär ska finna utlopp också när samarbete mellan massor av individer framstår som en ekonomisk nödvändighet.

Hela den föregående framställningen utgår tydligen ifrån att problemet existerar. Det har kommit tillbaka om och om igen och blivit belyst i olika sammanhang. Att sammanfatta blev att upprepa. Men några huvudpunkter kan det ändå vara värt att ånyo understryka, då det utgör svar på frågor, som dagligen ställs i debatten om demokratin och socialismen.

Utvecklingen mot ökad demokrati i det ekonomiska livet, sådan den här har tecknats både i form av allmän ekonomisk utjämning och som resultat av socialisering, planhushållning och industriell demokrati, inkräktar inte på någon av de medborgerliga friheter eller rättigheter, som vi brukar förbinda med ordet demokrati. Varje förändring, som kräver statsmakternas ingripande, sker i den politiska demokratin form. Inga hinder lägges i vägen för medborgarna att, om de så önskar, fördröja eller avbryta demokratiseringsprocessen. Möjligheten står öppen att en folkmajoritet vill bevaka eller återinföra ett fåtalsvälde över näringslivet eller betydande delar därav. Socialdemokratin söker intet annat stöd för sin ekonomiska politik än det som den kan vinna på övertygelsens väg. Den har alltså samma behov som varje annan meningsriktning av alla de friheter ifråga om tanke, tal och skrift, som är nödvändiga, om medborgarna ska kunna med någon rimlighet sägas välja fritt.

Men också på det ekonomiska området skulle de för den enskilde väsentliga friheterna tryggas mera effektivt än fallet är i det s k fria näringslivet. De som häftigast reagerar mot begränsningar i den enskildes möjligheter att inom något visst område arbeta som självständig företagare, borde vara ännu mera upprörda över att enskilda inte kan få något arbete alls. Vill man trygga löntagarna mot denna frihetsförlust, kan man inte undgå att ta många steg på planhushållningens väg.

Friheten att använda sin inkomst, för konsumtion eller sparande, som man själv finner för gott, begränsas inte på annat sätt än som sker i varje samhälle, där gemensamma utgifter måste täckas av medborgarna i form av skatter eller andra bidrag. Ekonomisk utjämning bör betyda demokratis-

ring av möjligheterna till utbildning och därmed större frihet vid yrkesval. Friheten att välja arbetsplats ökas vid full sysselsättning. De farhågor som stundom kommer till uttryck, att de anställda skulle känna sin rörelsefrihet minskad, om de på alla områden hade mot sig som arbetsgivare en allsmäktig stat, hänför sig uppenbarligen till ett socialiserat näringsliv av annan art än den ekonomiska demokrati, som den nordiska arbetarerörelsen eftersträvar.

Den demokratiska socialismens väg

Varken om denna de arbetandes frihet eller om företagsamhetens frihet har jag här något att tillägga utöver det förut sagda. Däremot skall jag ännu en gång och till sist komma tillbaka till vissa sidor av problemet om frihet och tvång i det ekonomiska livet.

Vi har mött problemet på tal om den ekonomiska utjämningen och dess inverkan på sparande och kapitalbildning. Skall breda folklager med trängande konsumtionsbehov ha förtänksamhet nog att som enskilda eller genom samfälliga beslut åstadkomma behövtligt sparande? Vi har frågan i svårare form, när det gäller inkomster och prisnivå. Skall de stora organisationernas medlemmar kunna hålla sina krav på inkomster i pengar inom de gränser, som sättes av det samlade produktionsresultatet? Eller har man i en ekonomisk demokrati att vänta en ständig prisstegring? Slutligen. Kan arbetskraften ledas i nödig mängd till sysselsättningar som ger hela samhället den bästa avkastningen? Eller måste vi finna oss i en sämre bärning, j därför att vi inte finner medel att övervinna enskildas olust vid förändringar?

Både kapitalismen och den diktatoriska socialismen har sina lösningar klara. Statsmaktens order i ena fallet, marknadens tvång med kriser, arbetslöshet och nöd som piskan över ryggarna i det andra. Våra känslor må resa sig mot metoderna. Att blunda för vad de uträttar, vore inte att bruka vårt förstånd.

Den nordiska arbetarerörelsen har valt demokratiens väg. Den har kanske inte från början med full klarhet sett hela vidden av det program, som formulerats i orden demokratisk socialism. Steg för steg har vi förts närmare insikten om hur djupgående förändringar det kräver i yttre förhållanden och i mänskornas syn på sin sammanlevnad. Vi tror inte det är möjligt att sammanfatta hela denna strävan i ett enda ord, vore det än så stort som friheten. Vi vet att vi måste söka frihet som inte strider mot jämlikheten och solidariteten, och som samtidigt är förenlig med den effektivitet i produktionen, som ska ge det materiella underlaget för alla former av vårt mänskliga liv. Vad vi har att lösa är ett problem om samverkan som i ett demokratiskt samhälle växer fram just ur strävan att så långt som möjligt ge rörelsefrihet både åt de enskilda och åt deras organisationer. Det är ett kärnproblem för den demokratiska socialismen, och hur det löses blir en provosten på dess livsduglighet.